

RECENZJE

SEMINARE

t. 39 * 2018, nr 3, s. 235-245

Andrea Zampetti, *La strada educativa. Un approccio sistemico al lavoro educativo di strada* (tłum. własne z j. włoskiego: *Wychowanie dzieci ulicy. Podejście systemowe do streetworkingu*), LAS, Roma 2016, ss. 324; ISBN 978-88-213-1265-6.

Z dużą satysfakcją odnotowałem fakt pojawienia się na włoskim rynku wydawniczym pozycji książkowej, która zgłębia problem pracy wychowawczej z dziećmi ulicy. Zagadnienie to jest coraz częściej poddawane analizie w środowisku salezjańskim nie tylko włoskim i cieszy się coraz bardziej wnikliwymi opracowaniami tej niekonwencjonalnej metody oddziaływania na ludzi młodych.

Ulicę w dzisiejszym kontekście kulturowym i społecznym można postrzegać jako miejsce-środowisko życia ludzi młodych (tzw. dzieci ulicy), budowania grup i eksperymentowania przynależności do nich, uczenia się relacji międzyludzkich. Droga-ulica w wielu kontekstach społecznych jest też miejscem, które łączy się z dużym dyskomfortem, ryzykiem marginalizacji i zachowań ryzykownych. Socjo-pedagogiczna refleksja na ten temat często łączy aspekty teoretyczne i operacyjne. Również na rynku polskim można odnotować coraz więcej publikacji z zakresu streetworkingu (zob. np. publikacje B. Adamczyk, *Dzieci ulicy w Polsce i na świecie. Funkcjonowanie w przestrzeni wiejskiej i strategię przystosowawcze*, Akademia Ignatianum – Wydawnictwo WAM, Kraków 2016). Bez wątpienia ulica interpretowana jest przez badaczy jako nowy kontekst edukacyjny, w którym istnieje konieczność rozwiązania problemów przestępczości i marginalizacji życia dzieci i młodzieży.

Recenzowana książka zatytułowana *La strada educativa* zaznajamia z problemem dzieci ulicy, oferując zintegrowaną i systematyczną refleksję nad różnymi istniejącymi modelami interwencyjnymi. Książkę otwiera rozdział poświęcony pracy wychowawczej w duchu streetworkingu, przybliżając tym samym czytelnikowi niektóre rozwiązania operacyjne i perspektywy ich wdrażania (s. 23 i nast.). W rozdziale tym autor podejmuje wysiłek zdefiniowania podstaw, które pozwoliłyby zgłębić kolejne aspekty związane z pracą z dziećmi ulicy. Podkreśla przede wszystkim wyjątkowość tego typu pracy (doraźność wysiłków wychowawczych, brak konkretnego usytuowania, w którym mogłyby odbywać się działania wychowawcze etc.). Niemniej jednak autor słusznie konkluduje, kiedy wpisuje pracę na rzecz dzieci ulicy w perspektywę oddziaływań typowych dla pedagogiki społecznej.

Drugi rozdział omawianej książki jest niezwykle cenny, gdyż w sposób systematyczny i logicznie uporządkowany autor przybliży w nim aspekty operacyjne, które charakteryzują streetworking, a które stają się fundamentem dla konstruowania adekwatnych projektów w pracy z dziećmi ulicy (s. 75 i nast.). Tak więc oczywiste działania w duchu *out-reach* wskazane przez autora, które pozwalają dotrzeć do tych najbardziej pozostawionych na uboczu, pozostających poza wszelką strukturą, mają na celu przede wszystkim pomóc w konstruowaniu mechanizmów umożliwiających programowe podejście do wspomnianego zagadnienia. Cenne są także różne modele oddziaływania opisane w tym rozdziale, których dobór następował wedle metodologii ściśle określonej przez autora, zwracając uwagę głównie na cele, kontekst i mandat społeczny oraz na oddziaływania strategiczne.

Trzeci rozdział: *Projektowanie oddziaływań wychowawczych w kontekście streetworkingu* jest konsekwencją wcześniejszych rozważań, bowiem autor proponuje czytelnikowi, aby spojrzeć na pracę z dziećmi ulicy w perspektywie ponownego, stopniowego zdefiniowania tychże wysiłków. Owe wysiłki przybierają postać projektu, w którym A. Zampetti klarownie wyznacza poszczególne jego fazy: idea główna; tworzenie projektu (formułowanie systematyczne i koherentne interwencji); aktualizacja (aspekty praktyczne); weryfikacja i ocena osiągnięć poprzez pryzmat założonych celów.

W rozdziale IV recenzowanej pracy autor przedstawia sposób postrzegania, wnikania i opisywania streetworkingu w perspektywie wychowawczej, proponując swoistą pedagogię obecności na

terytorium i promując wzbudzenie odpowiedzialności, konstruowanie świadomości i uczestnictwa w życiu dzieci i młodzieży żyjącej w określonym kontekście społecznym.

W ostatnim rozdziale autor przybliży czytelnikowi postać i rolę profesjonalnego streetworkera w pracy z dziećmi ulicy.

Recenzowana praca jest w miarę kompletnym spojrzeniem na problem streetworkingu, oferuje bowiem zintegrowaną i systematyczną refleksję nad różnymi istniejącymi modelami pracy z dziećmi ulicy. Wskazuje ona jednocześnie na koncepcyjne i teoretyczne podstawy, które łączą teorię i praktykę, zapewniając przy tym również odniesienia metodyczne w zakresie projektowania i wdrażania racjonalnych działań opartych na systemowym podejściu do potrzeb młodych w ich środowisku lokalnym.

W moim przekonaniu wielką zasługą A. Zampettiego jest to, iż autor nie forsuje idei pracy z dziećmi ulicy jedynie jako miejsca spotkania, czy nawet solidaryzowania się z młodymi, ale przede wszystkim ukazuje ulicę jako „dom”, w którym młodzi ludzie mogą odzyskać swoją godność i nadzieję (s. 115 i nast.). Taka perspektywa zaprezentowana przez autora jest niezwykle cenna, gdyż pozwala spojrzeć na „mieszkańców ulicy” często pozbawionych wszelkiej witalności i dostrzec w nich wielki potencjał, który odpowiednio zagospodarowany może przyczynić się do tego, że młodzi ludzie odzyskają szanse na reintegrację społeczną w swoim środowisku lokalnym.

Niezwykle cenny z punktu widzenia pedeutologicznego jest ostatni rozdział, który skupia się na profilu wychowawcy. Merytorycznie duża wartość tej części pracy nie wynika z innowatorskiego podejścia do zadań streetworkera, ale w moim przekonaniu wynika ona przede wszystkim z chęci włączenia tegoż wychowawcy w szerszy kontekst lokalny i ukazania go w perspektywie odpowiedzialności wobec beneficjentów i wobec społeczności lokalnej. Autor w kwestii kompetencji streetworkera unika przywoływania tego wszystkiego, co jest poniekąd oczywiste, a bardziej skupia się na tym, co może być szczególnie i wyjątkowe. „Pedagog uliczny” jest zatem częścią i bezpośrednią emanacją projektu edukacyjnego stworzonego na potrzeby dzieci i młodzieży zmarginalizowanej. Mimo, iż w ostatnim rozdziale autor nie pokusił się o systematyczne wypracowanie tożsamości streetworkera, to jednak z całości zamieszczonego materiału można nakreślić dość klarowny obraz wychowawcy. Słusznie autor podkreśla konieczność obecności wychowawcy w codziennym życiu beneficjentów, cierpliwego słuchania i umiejętności dostosowywania się do nowych „warunków ulicznych” (s. 238). Sugerowane przez autora kompetencje wychowawcy dzieci ulicy (szczególnie s. 238 i 282-283) nie stanowią – moim zdaniem – odkrycia kopernikańskiego, ale wybrzmiewają przekonująco i świadczą o wielkiej trosce autora związanej z próbą wypracowania tożsamości streetworkera w kontekście włoskim.

Warto w tym miejscu podkreślić takie jego kompetencje i strategie oddziaływania jak: umiejętność odczytywania rzeczywistości ulicy, podatność na zmiany, umiejętność „zawieszenia” własnego osądu, nieprzywiązywanie się do utartych sposobów rozwiązywania problemów, ale poszukiwanie nowych dróg wyjścia, postrzeganie wychowanka w jego wymiarze integralnym, umiejętność wsłuchiwania się w potrzeby młodzieży i dostrzeganie możliwości oddziaływania przy pomocy środowiska lokalnego oraz tworzenie nowych szlaków edukacyjnych na bazie potrzeb wychowanków.

Omawiana książka przepojona jest perspektywą nadziei, która jest warunkiem *sine qua non* w pracy z dziećmi ulicy. Autor reprezentuje salezjańskie środowisko uniwersyteckie we Włoszech, dlatego też bliskie mu są idee łączenia zasad salezjańskiego systemu prewencyjnego w pracy z dziećmi i młodzieżą ulicy. *La strada educativa ...* – moim zdaniem – intencjonalnie staje się bezpośrednią propozycją pracy z dziećmi ulicy w duchu ks. Bosko, który dzielił z chłopcami ulicy swe codzienne życie. Przez wszystkie karty omawianej książki przebija chęć autora, aby na pracę z dziećmi i młodzieżą ulicy patrzeć przez pryzmat systemu prewencyjnego ks. Bosko i aby ów system stawał się punktem odniesienia w programowaniu działań w zakresie pracy z dziećmi ulicy. Nie dziwi zatem, iż autor konstruuje wzorzec wychowawcy-streetworkera, inspirując się duchem ks. Bosko. Cieszy przede wszystkim, iż autor umiejscawia wychowanka właśnie w tej perspektywie. Wychowanek postrzegany jest zatem nie jako osoba „zniewolona własnymi warunkami życia, marginalizacją”, ale jako wolny podmiot, postać pierwszoplanowa, posiadająca wolność wyboru własnej drogi życia i wolność do dojrzewania, co oznacza respektowanie gotowości do zmiany życia i przyłgnięcia do nowej formy urzeczywistniania-realizacji siebie. Autor nie próbuje zatem przybliżać metody pracy

streetworkera, wkomponowując go w ściśle określone ramy. Wręcz przeciwnie, nawiązując do systemu prewencyjnego, stara się ubogacić wychowawców pracujących z dziećmi ulicy o nowe spojrzenie na ten problem.

Autorzy wywodzący się ze środowiska włoskiego często podkreślają, iż wielkim mankamentem tegoż środowiska jest brak prawdziwych relacji wychowawczych. Uważam, iż recenzowana publikacja doskonale wpisuje się w postulat C. Melazzini, która lansuje swoistą koncepcję przestrzeni edukacyjnej pozaszkolnej (Carla Melazzini. 2011. *Insegnare al principe di Danimarca*, rec. Cesare Moreno i Adriano Sofri. Palermo: Sellerio Editore, 258.) Jej spojrzenie na człowieka nie tyle od strony socjologicznej, co antropologicznej doskonale koreluje z treściami zawartymi w publikacji A. Zampettiego, który swoją niezwykłą głębią i realizmem stawia czytelnika przed złożoną koncepcją pracy z dziećmi ulicy.

Bez wątpienia omawiana książka staje się okazją do dalszej refleksji na temat znaczenia konfrontowania się wychowawcy z sytuacją zagrożenia i marginalizacji wychowanka ujmowanego z punktu widzenia streetworkera. Publikacja jest zaproszeniem do dalszych poszukiwań i może być pomocą w pracy tych, którzy raz jeszcze zaufali młodemu człowiekowi.

Bogdan Stańkowski

Akademia Ignatianum w Krakowie

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2018.3.22>

Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła, red. ks. Wiesław Przygoda, Marek Fiałkowski OFMConv, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, ss. 261, ISBN: 978-83-8061-009-5.

W roku 2015 w serii „Teologia Pastoralna w Polsce”, jako tom 4. ukazała się książka pod redakcją księdza Wiesława Przygody i ojca Marka Fiałkowskiego zatytułowana *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*. Pomysł jej powstania zrodził się podczas sympozjum Polskiego Towarzystwa Pastoralistów, które miało miejsce w dniach 5-6 maja 2014 roku w Porszewicach koło Łodzi. Podjęta została wówczas refleksja nad istotą i różnymi aspektami preewangelizacji. To pojęcie zostało użyte przez papieża Pawła VI w adhortacji apostołskiej *Evangelii nuntiandi* na oznaczenie ewangelizacji początkującej i niepełnej (nr 51). To określenie zostało użyte w kontekście nasilającego się zjawiska sekularyzacji w świecie. Ten problem jest ciągle aktualny również w czasach współczesnych i stanowi poważne wyzwanie dla Kościoła. Jest zatem również istotnym przedmiotem badań i refleksji dla teologów, zwłaszcza pastoralistów.

Dostrzeżony problem zaniku wiary w życiu wielu ochrzczonych przejawia się w powierzchowności życia, egoizmie, relatywizmie moralnym, przeżywaniu ludzkiej seksualności, dehumanizacji kultury. Ta sytuacja prowadzi do obojętności na wiarę chrześcijańską, w tym na przesłanie Ewangelii oraz dzieło zbawcze Jezusa Chrystusa, oraz do próby usunięcia jej na margines życia publicznego. Słabe jest oddziaływanie wiary chrześcijan na ludzi niewierzących.

W ten obszar problemowy dotyczący możliwości dotarcia z przesłaniem Ewangelii do osób niewierzących w Jezusa Chrystusa niewątpliwie wpisuje się omawiana publikacja zbiorowa, zawierająca dwanaście artykułów oscylujących wokół zagadnienia preewangelizacji oraz aneks, w którym znajduje się *Model diakonijny Parafialnej Rady Duszpasterskiej jako fundament wspólnoty parafialnej*, a także noty o autorach.

Zasadnicza część książki została podzielona na cztery części. Każda z nich zawiera po trzy teksty. Pierwsza część jest zatytułowana *Preewangelizacja – podstawy i doświadczenie*. Artykuł otwierający, autorstwa księdza Wiesława Przygody, nosi tytuł *Preewangelizacja – ekstrawagancja czy pastoralna konieczność?* Jest to tekst, w którym Autor omawia teologiczne podstawy preewangelizacji, uzasadnia w perspektywie społeczno-kulturowej konieczność podjęcia takiej działalności, wskazując

na problem ekspansji ateizmu, sekularyzmu i dechrystianizacji w Europie, w tym także w Polsce. Przedstawia także w zarysie propozycje możliwych do podjęcia metod i środków preewangelizacji.

Ojciec Ryszard Hajduk omawia zagadnienie *Preewangelizacji w pierwszych wiekach chrześcijaństwa*. Przedstawia charakterystyczne cechy preewangelizacji oraz sposoby prowadzenia tej działalności, aby dokonać próby dostrzeżenia w pierwotnym Kościele postaw i działań typowych dla doprowadzania do Chrystusa ludzi jeszcze Go nie znających.

Ostatni w pierwszej części książki artykuł jest zatytułowany *Pedagogia ewangelizacji na przedpolach wiary*. Ksiądz Mieczysław Polak opisuje podstawowe zasady, jakimi powinien kierować się Kościół w trakcie realizacji misji ewangelizacyjnej. Ukazuje najpierw integralne oraz globalne rozumienie tożsamości ewangelizacji, wyjaśnia określenia: «pedagogia ewangelizacji» i «przedpola wiary», aby następnie wyprowadzić przesłanki do zaprezentowania głównych zasad ewangelizacji.

Część druga recenzowanej książki zawiera teksty dotyczące kultury jako miejsca ewangelizacji. Otwiera ją artykuł księdza Adama Przybeckiego pod tytułem *Dialog Kościoła z kulturą jako forma ewangelizacji*. W odniesieniu do dokumentu Soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes* oraz nauczania papieskiego, ukazuje najpierw proces kształtowania się wizji kultury jako płaszczyzny ewangelizacji, a następnie podejmuje zagadnienie więzi Kościoła z uniwersytetem jako uprzywilejowanym miejscem w owym dialogu z kulturą. Zwraca jednocześnie uwagę, że ów dialog Kościoła z kulturą jest ciągle palącym problemem i miejscem szczególnie wartym zagospodarowania w dziele ewangelizacji.

Kolejny artykuł to *Dziedzinniec pogan miejscem dialogu z niewierzącymi*, autorstwa ojca Marka Fiałkowskiego. Benedykta XVI inicjatywa zbliżenia wierzących i niewierzących w Chrystusa, określona jako «dziedzinniec pogan», stała się dla Autora inspiracją do analizy znaczenia tego pojęcia w procesie preewangelizacji. Dlatego najpierw charakteryzuje on zjawisko niewiary oraz obojętności religijnej, szkicowo oddając najważniejsze cechy we współczesnym świecie, a następnie omawia samą koncepcję «dziedzinnica pogan», aby ukazać możliwości jego wykorzystania w dziele preewangelizacji.

Ostatni w tej części książki tekst jest zatytułowany *Religie i kultury niechrześcijańskie wyzwaniem duszpasterskim dla Kościoła w Polsce*. Eugeniusz Sakowicz ukazuje w nim perspektywę dialogu w obliczu pluralistycznego pod względem religijnym społeczeństwa polskiego. Krótko przedstawia rys historyczny dialogu z religiami i kulturami niechrześcijańskimi oraz uzasadnia konieczność jego kontynuowania w różnych obszarach tematycznych.

Trzecia część omawianej pracy zbiorowej nosi tytuł *Misyjnie ukierunkowane duszpasterstwo*. Pierwszy tekst w tej części, autorstwa księdza Roberta Biela, dotyczy *Kierunków rozwoju duszpasterstwa wielkomijskiego*. Wskazuje w nim Autor na trudności oraz perspektywy tego duszpasterstwa. Są z tym związane najważniejsze obszary działania: otwartość na to, co nowe, troska o stworzenie w centrum miasta swoistej „oazy spokoju”, a także w ramach kościelnej diakonii tworzenie miejsc pomocy dla biednych.

W kolejnym artykule, *Duszpasterstwo szkolne. Stan aktualny i wyzwania na przyszłość*, ojciec Udo Fr. Schmälzle ukazuje możliwości rozwoju dialogu wierzących z niewierzącymi, w aktualnych uwarunkowaniach duszpasterstwa szkolnego. W tym kontekście Autor wyprowadza wniosek o konieczności niwelowania rozdźwięku między teorią szkolnej posługi pastoralnej a praktycznym życiem oraz o potrzebie planowania i ewaluacji działań duszpasterstwa szkolnego z dostosowaniem się do bieżących uwarunkowań.

Ostatni w tej części książki tekst, księdza Waldemara Sztachetki, jest zatytułowany *Czy wiosna Kościoła jest możliwa? Diakonijny model Parafialnych Rad Duszpasterskich*. Autor podejmuje w nim kwestię potrzeby odnowy wewnętrznej Kościoła w zakresie nawrócenia duszpasterskiego. Parafia stanowi w tym względzie miejsce uprzywilejowane. I w tym zakresie proponuje model diakonijny Parafialnych Rad Duszpasterskich, którego atutem jest zaktywizowanie wspólnoty parafialnej w charakterze służby wobec najuboższych, także (a raczej przede wszystkim) duchowo.

Ostatnia część omawianej pracy zbiorowej została zatytułowana *Współczesne przykłady ewangelizacji na przedpolach wiary*. Pierwszy w niej tekst, księdza Alfreda Hoffmanna, dotyczy *Świadectwa wiary w warunkach chrześcijańskiej diaspory. Doświadczenia ze wschodnich Niemiec*. Autor dzieli się doświadczeniami chrześcijańskiej diaspory w diecezji Görlitz poszukującej nowych metod ewangelizacji ludzi niewierzących i zazwyczaj nieochrzczonych.

Podobny charakter ma artykuł biskupa Reinharda Haukego pt. *Świętować życie z chrześcijanami i niechrześcijanami*. Autor podkreśla w nim sytuację poważnego kryzysu Kościoła. Powołuje się przy tym na dane statystyczne. Wskazuje też na możliwe rozwiązania jako działania na rzecz przewyciężenia kryzysu, w tym nowe formy celebracji związane z naturalnymi odruchami i potrzebami ludzkimi.

Ostatni artykuł tej części, a zarazem całej książki, jest zatytułowany *Archidiecezjalne centra wspólnotowe w Pradze Czeskiej jako miejsca ewangelizacji*. Świecki pastoralista Michal Opartný zarysowuje złą sytuację religijną i stan wspólnot parafialnych w Czechach, a także opisuje tamtejsze warunki ewangelizacji oraz, w tym kontekście, dwa centra wspólnotowe archidiecezji praskiej.

Podsumowując całość recenzowanej pracy zbiorowej należy stwierdzić, że treści w niej zawarte są bardzo aktualne. Poszczególne teksty skłaniają do pogłębionej refleksji nad stanem wiary oraz stanowią przyczynek do szeroko rozumianej teologii pastoralnej i do apostołstwa, z uwzględnieniem aktualnego kontekstu przemian społeczno-kulturowych oraz uwarunkowań realizacji misji ewangelizacyjnej Kościoła w Polsce i w Europie. Warto również podkreślić, że tę książkę czyta się z dużym zainteresowaniem.

Całość opracowania uzmysławia powagę sytuacji oraz wielkie zadanie uczniów Chrystusa, zarówno duszpasterzy jak i wiernych świeckich, aby zatroszczyć się o doprowadzenie do osobistego spotkania z Chrystusem tych ludzi, którzy ulegli kryzysowi wiary i oddalili się od życia we wspólnocie kościelnej. Zawarta jest w niej pilna potrzeba oraz zachęta do podjęcia trudu osobistego nawrócenia, a także zaangażowania się w pomoc w nawróceniu bliźnich. Sugestia, która przewija się przez całość omawianej publikacji, dotyczy tej kwestii szczególnie poprzez dawanie osobistego świadectwa wiary również w przestrzeni publicznej. To niełatwe zadanie, stojące przed współczesnym Kościołem, domaga się solidnego przygotowania i wdrożenia adekwatnej do sytuacji strategii ewangelizacyjnej, przy jednoczesnym dawaniu wiarygodnego świadectwa chrześcijańskiego życiem na co dzień wszystkich jego członków.

Z powyższych powodów książka ta z powodzeniem może służyć pomocą nie tylko w refleksji naukowej, ale jej adresatami mogą być także duszpasterze, katecheci, studenci teologii oraz kierunków humanistycznych, a także ci wszyscy, którzy są zainteresowani zmieniającą się rzeczywistością, ponieważ zagadnienie wiary i ewangelizacji we współczesnym świecie dotyczy każdego ucznia Chrystusa, a również tych, którzy jako niechrześcijanie współlistnieją z chrześcijanami i współtworzą tę rzeczywistość.

Dariusz Adamczyk

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2018.3.23>

Sabina Pawlas-Czyż, *Spoleczna rzeczywistość choroby nowotworowej w rodzinie. Profesjonalna praca socjalna w obszarze wsparcia nieformalnych opiekunów osoby chorej onkologicznie. Przyczynek do refleksji nad onkologiczną pracą socjalną*, Akapit, Toruń 2018, ss. 292, ISBN 978-83-63955-54-0.

Recenzowana publikacja jest pierwszą z nowej serii wydawniczej wydawnictwa Akapit: „Zdrowie-Choroba, Społeczeństwo-Wsparcie”. Dzieło z pogranicza pedagogik zdrowia i społecznej oraz socjologii i pracy socjalnej porusza ważny społecznie temat rzeczywistości choroby nowotworowej w rodzinie, akcentując rolę opiekunów rodzinnych. Zamierzeniem Autorki – jak pisze ona we wstępie – „było pobudzenie do refleksji nad konsekwencjami choroby onkologicznej stającej się *zakłóceniem biograficznym* osoby chorej, ale i *biograficznym wyzwaniem* dla osób jej najbliższych. Choroba, ze względu na więzi emocjonalne w rodzinie oraz fakt, że proces leczenia w znacznej mierze przebiega w sferze domowej, staje się chorobą dotykającą całą rodzinę” (Pawlas-Czyż 2018, 12-13). W obszarze opieki paliatywno-hospicyjnej ta prawda jest jednym z dogmatów holistycznej opieki i sztuki ko-

munikacji z chorym i jego bliskimi (Janowicz 2013). Szczególnie cenne wydaje się rzetelne ukazanie tego problemu, ciągle za mało obecnego w Polsce w przestrzeni nauk społecznych i pracy socjalnej, co wskazałem w mojej publikacji (Krakowiak 2012). Zapowiedź zbadania zagadnienia potencjału opiekuńczego nieformalnych opiekunów i czynników wzmacniających ich w pełnionych rolach jest obiecująca, zwłaszcza gdy, jak zauważa Autorka, przed nadwyżeniem i załamaniem roli opiekuńczej chronić może wzmacniająca praca socjalna. Rozpoczyna ona dyskurs od tezy, iż „*wspieranie wspierających* może przeciwdziałać negatywnym konsekwencjom przeciążenia opieką, które dotyczą nie tylko samych opiekunów, ale i zależnych od ich wsparcia osób chorych oraz całych ich rodzin” (Pawlas-Czyż 2018, 14). Czytający pierwsze strony jest zaintrygowany, w jaki sposób tezy zawarte we wprowadzeniu będą rozwinięte w dalszej części pracy. Analiza kolejnych rozdziałów posłuży w tej recenzji do poznania ich zawartości, a także mocnych i słabych stron.

Rozdział I dotyczy wpływu choroby onkologicznej na funkcjonowanie rodziny. Prezentując zjawisko zakłócenia biograficznego, ukazano elementy pozamedycznych problemów, jakie spadają na barki chorego i jego najbliższych. Spojrzenie na wybrane doświadczenia w konfrontacji z chorobą, przedstawiane w tym rozdziale, dobrze ukazały kompleksowość psychospołecznego funkcjonowania wyznaczanego chorobą onkologiczną dla pacjentów i ich rodzin. Tę część dzieła kończy teza, iż wiedza na temat fizycznych, społecznych, emocjonalnych, egzystencjalno-duchowych konsekwencji choroby jest podstawą umiejętności oceny stopnia zakłócenia funkcji życia osobistego i społecznego, wpływających na dobrostan pacjenta i jego rodziny.

II rozdział wprowadza w zagadnienia nieformalnej opieki, sprawowanej przez rodziny i inne osoby nieodpłatnie wspierające chorych. Autorka rzetelnie omówiła tę opiekę w kontekście znaczenia wsparcia społecznego dla jakości życia osób chorych. Zaprezentowane wyniki badań ukazały ścieżki oddziaływania wsparcia społecznego na różne aspekty jakości życia w chorobie. Nadawanie znaczenia chorobie oraz charakter społecznych relacji, zapewnianych poprzez wsparcie nieformalnych opiekunów, zostały szczegółowo i rzetelnie przedstawione w świetle bogatej literatury międzynarodowej. Ciekawą poznawczo częścią tego rozdziału było spojrzenie z perspektywy zadań realizowanych przez opiekunów w ramach pracy implikowanej chorobą. Cenne dla badaczy tego zagadnienia jest spojrzenie na proces opieki w świetle teoretycznego modelu radzenia sobie z opieką nad onkologicznie chorym w rodzinie. Interesująca jest pierwsza, podjęta na końcu rozdziału, próba wskazania miejsca i roli wsparcia opiekunów nieformalnych w ramach pracy socjalnej. Wskazywały na nie przewodniki dla opiekunów rodzinnych osób przewlekle chorych, ukazujące możliwości wykorzystania pracy socjalnej i pomocy społecznej w opiece domowej (Krakowiak et al. 2011). Wartościowe w tym kontekście jest przytoczenie na koniec tej części pracy badań kosztów związanych z absencją z powodu opieki nad bliskimi z chorobą nowotworową w populacji polskiej, ukazujące potrzebę wsparcia opiekunów rodzinnych. Wykorzystanie danych finansowych w doświadczeniach innych krajów, przekonały decydentów do finansowego wspierania opieki realizowanej przez rodziny, a tego typu działania okazały się bardzo skuteczne w zmianach systemowych opieki w Wielkiej Brytanii czy w Irlandii (Janowicz 2014).

Zagadnienia rozdziału III są skupione wokół rozważań nad obszarem pomocy osobom i rodzinom w konfrontacji z chorobą onkologiczną. Prezentacja najczęściej realizowanych na świecie programów pomocowych w pracy z osobami chorymi onkologicznie i rodzinami wskazuje dobre praktyki, a także konkretne rezultaty zweryfikowane badaniami. W kolejnej części opisana została działalność paliatywno-hospicyjna. W mojej pracy *Wolontariat w opiece u kresu życia* ukazałem radykalną różnicę w systemie wsparcia we wcześniejszych etapach choroby w porównaniu z ostatnim, w którym zespoły paliatywno-hospicyjne troszczą się o chorych i ich bliskich, także w okresie żałoby (Krakowiak 2012). Tymczasem najważniejszym wyzwaniem w budowaniu wysokiej jakości systemu pomocy chorym i ich rodzinom jest zapewnienie należytego wsparcia w całym *continuum* opieki. „Onkologiczna praca socjalna na miarę potrzeb XXI wieku powinna obejmować pomocą jednostki i rodziny od okresu okołodiagnostycznego, przez poszczególne stadia leczenia, w chwili jego zakończenia, w okresie remisji, w czasie wznowy, ponownego leczenia, przechodzenia w stan chroniczny,

w czasie u kresu życia oraz w czasie przeżywania żałoby po stracie bliskiej osoby” (Pawlas-Czyż 2018, 20). Sam również postulowałem w publikacji *Kliniczna praca socjalna narzędziem wspierania osób u kresu życia i ich rodzin* utworzenie specjalizacji z klinicznej pracy socjalnej (Krakowiak 2016), której jedną ze ścieżek mogłaby być onkologiczna praca socjalna. Choroba jest bowiem zawsze wydarzeniem rodzinnym, prowadzącym do dezorganizacji rodziny i osłabienia pełnionych przez nią funkcji, domagającym się wszechstronnego wsparcia.

Istotny poznawczo jest opis pracowników socjalnych w programach wsparcia pacjentów onkologicznych, ukazujący ich ważną rolę we wszystkich kolejnych stadiach choroby nowotworowej. Rola pracowników socjalnych w nawigowaniu pacjentów pomaga w eliminacji barier, jakie pacjenci i ich bliscy napotkają w trakcie diagnozy i leczenia. Ukazano korzyści, które opiekunom nieformalnym dają programy psychoedukacji i wsparcia oraz treningu umiejętności komunikacyjnych, realizowane przez pracowników socjalnych. Autorka słusznie wraca w warstwie teoretycznej do podejścia adaptacyjnego stosowanego w socjologii medycyny, uświadamiając, że na poziomie mikrostruktur społecznych choroba może stanowić element zarówno umacniający rodzinę, jak i zagrażający realizowanym przez nią funkcjom.

Możliwości realizacji działań pomocowych na rzecz nieformalnych opiekunów osób chorych onkologicznie w ramach pracy socjalnej zostały omówione w kolejnej części tego rozdziału. Praca socjalna z rodzinami takich osób to rzeczywiście obszar w Polsce zagospodarowany w niewielkim stopniu. Niejasności związane z interwencją kryzysową i statusem profesji „asystenta rodziny” zostały słusznie przedstawione jako wątpliwa nadzieja dla rodzin osób ciężko chorych, przebywających w domach.

W kolejnej części książki Autorka przedstawiła problematykę badań własnych, określających nastawienie pracowników socjalnych do pracy socjalnej z rodzinnymi opiekunami osób onkologicznie chorych. W opinii badanych pracowników socjalnych na czoło wysuwają się negatywne doświadczenia emocjonalne osób opiekujących się chorym członkiem rodziny. Istotna jest także pomoc o charakterze informacyjnym, organizacyjnym i rzeczowym, jaką może oferować pracownik socjalny. Subiektywne przeświadczenia pracowników socjalnych na temat ważności pracy socjalnej w sytuacji choroby zostały przedstawione w analizie badań własnych. Pracownicy socjalni są wyraźnie przekonani o potrzebie profesjonalnego wspierania członków rodziny osoby chorej nieuleczalnie, niezależnie od spełniania tzw. kryterium dochodowego.

Ciekawym wkładem w dyskurs naukowy jest zaadaptowana przez autorkę do polskich warunków formuła *case management* w profesjonalnej pomocy w obliczu choroby, mająca na celu zapewnienie ciągłości opieki i jej wysokiej jakości. W pracy socjalnej z rodziną pracownik socjalny może rzeczywiście odgrywać zasadniczą rolę, negocjując charakter wzajemnych relacji tak, aby możliwe było dostosowanie usług pomocowych do specyficznych potrzeb i preferencji konkretnej rodziny, w tym rodziny z chorym onkologicznie.

Na zakończenie dzieła Autorka przywołuje model chorowania uwieńczonego sukcesem, które nie jest równoznaczne ze stanem pełnego wyleczenia. Postrzega chorobę jako stan, który może być odbierany jako spodziewany, naturalny, stanowiący immanentną cechę egzystencji każdej jednostki. Ta część zakończenia warta jest przytoczenia w całości: „Pomoc świadczona rodzinie w obliczu choroby, jeśli pozbawiona jest pracy socjalnej, stanowi zaledwie częściową odpowiedź na rzeczywiste potrzeby rodziny. Problemom rodziny nie można zaprzeczyć, a działania pomocowe nie może być pozorne. Nierozwiązane kryzysy rodziny niosą z sobą ryzyko poważnych zagrożeń, przejścia stanów problemowych w niebezpieczny stan chroniczny, upośledzający zdolności systemu rodzinnego do radzenia sobie z wszelkimi następnymi wyzwaniem” (s. 248). Praca socjalna w obliczu choroby zagrażającej życiu jawi się jako działanie o potencjale, który może dostarczać potwierdzenia wartości i ogromnego bogactwa, jakie tkwi w ludzkim doświadczeniu oraz w profesji pracownika socjalnego, czyniąc łatwiejszym radzenie sobie z doświadczeniem choroby (Krakowiak 2016).

Podsumowując, zgadzam się z tezami Autorki, że onkologiczna praca socjalna, jako jeden z rodzajów klinicznej pracy socjalnej, jest w Polsce potrzebna, zwłaszcza wobec rosnącej liczby osób starych, niesamodzielnych i przewlekle chorych w domach. Zaprezentowane w tej publikacji treści wyjaśniają istotę tego, co pracownicy socjalni powinni robić w zespołowej opiece na rzecz rodzin

osób ciężko i przewlekle chorych. Potrzeba wytrwałości w propagowaniu, badaniu i praktycznej realizacji tego ważnego zadania. Do osiągnięcia po omawianą publikację i wszystkie kolejne publikacje z serii wydawnictwa Akapit „Zdrowie-Choroba, Społeczeństwo-Wsparcie” zachęcam wszystkich praktyków opieki zdrowotnej i pomocy społecznej. Powinny ją przeczytać także osoby odpowiedzialne za kształt opieki zdrowotnej i zmiany w jej systemie. Publikacja będzie szczególnie cenna dla pedagogów społecznych, socjologów, pracowników socjalnych i studentów tych dyscyplin. Praca socjalna powinna mieć w Polsce swoje kliniczne oblicze i miejsce w zespołowej opiece instytucjonalnej i domowej.

BIBLIOGRAFIA:

- Janowicz, Anna et al. 2014. *Zdrowa rozmowa. Sztuka komunikacji z osobami u kresu życia i ich opiekunami*. Gdańsk: Fundacja Hospicyjna.
- Janowicz, Anna. 2014. Rola opiekunów nieformalnych w opiece u kresu życia. Przyczynek do badań w ramach projektu European Palliative Care Academy (EUPCA). *Pielęgniarstwo i zdrowie publiczne*, 2.
- Krakowiak, Piotr et al. 2011. *Przewlekle chory w domu*. Gdańsk: Fundacja Hospicyjna.
- Krakowiak, Piotr. 2012. *Wolontariat w opiece u kresu życia. Geneza, rozwój, funkcjonowanie, możliwości optymalizacji i integracji. Ku syntezie socjopedagogicznej*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Krakowiak, Piotr. 2016. Kliniczna praca socjalna narzędziem wspierania osób u kresu życia i ich rodzin. W: *Praca socjalna jako dyscyplina naukowa? Współczesne wyzwania wobec kształcenia i profesji*, red. Martyna Kawińska i Justyna Kurtyka-Chałas, 203-220. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Paulas-Czyż, Sabina. 2018. *Społeczna rzeczywistość choroby nowotworowej w rodzinie. Profesjonalna praca socjalna w obszarze wsparcia nieformalnych opiekunów osoby chorej onkologicznie. Przyczynek do refleksji nad onkologiczną pracą socjalną*. Toruń: Akapit.

Ks. Piotr Krakowiak SAC
Katedra Pracy Socjalnej
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2018.3.24>

Религиозное образование в России и Европе в конце XIX – начале XX века [Edukacja religijna w Rosji i Europie pod koniec XIX i na początku XX wieku], red. E. Tokareva, M. Ingot, Wyd. Rosyjskiej Akademii Humanistycznej, Petersburg 2016, ss. 268.

Książka poświęcona jest problemom, które pojawiły się w edukacji religijnej zarówno w Rosji, jak i w Europie na przełomie XIX i XX wieku i obejmuje artykuły uczestników międzynarodowej konferencji naukowej Edukacja religijna w Rosji i Europie na przełomie XIX i XX wieku (Rzym, 30.09-1.10.2013). Wśród autorów znaleźli się przedstawiciele akademickich środowisk Estonii, Hiszpanii, Niemiec, Polski, Rosji i Włoch. Okres, który jest tu przedmiotem analiz, charakteryzuje się burzliwymi przemianami na różnych płaszczyznach. Rozwój przemysłu, nauki, techniki, transportu, procesy urbanizacyjne – te wszystkie zmiany przełożyły się na transformację społeczną. Dla wielu krajów był to również czas przełomów w kontekście historii narodowej. W Niemczech dokonało się zjednoczenie niemieckich państw w jedno imperium, powstaniem państwa Włochy zakończyły się procesy zjednoczeniowe na Półwyspie Apenińskim. We Francji doszło do ostatecznego ukonstytuowania się republikańskiej formy rządów. Rosja, która wyszła w stanie głębokiego kryzysu z wojny

krymskiej, przystąpiła do szeroko zakrojonych reform. Tym zmianom politycznym i ekonomicznym, a także społecznym towarzyszyły nie mniej głębokie przeobrażenia w sferze kultury i światopoglądu. Na tym tle zmieniało się podejście do ideałów religijnych przeszłości postrzeganych jako zjawiska przestarzałe. Zaczął się pogłębiać rozdzźwięk pomiędzy wiarą a nauką, a za nim szła postępująca sekularyzacja.

Wobec wspomnianych powyżej zjawisk na przełomie XIX i XX wieku Kościół katolicki potrzebował pedagogiki mającej podstawy naukowe, aby ugruntować swą pozycję w walce światopoglądowej z wrogimi siłami w państwie i społeczeństwie. Jednocześnie chrześcijańska nauka o wychowaniu miała pomóc w wychowaniu świadomych i zaangażowanych członków wspólnoty religijnej. Myśliciele wywodzący się z kręgów chrześcijańskich zwracali w tym kontekście uwagę na istotne znaczenie religii w wychowaniu młodego pokolenia, zainicjowali dyskusję nad związkiem między wychowaniem a religią, reformowali edukację religijną. Przykład takiej działalności znajdzie Czytelnik w tekście Ulricha Kropača: *Od neoscholastycznego nauczania katechizmu do „metody monachijskiej”*. O zmianę paradygmatu nauczania i wychowania religijnego na początku XX wieku w niemieckojęzycznej pedagogice. Autor ukazuje ruch reformy nauczania religii w oparciu o metodę monachijską, określaną jako ruch odnowy formalno-metodycznej. Ta odnowa miała się dokonać poprzez zastosowanie tzw. stopni formalnych: 1) przygotowanie uczniów do pracy; 2) wykład, czyli poglądowe przedstawienie nowego materiału za pomocą opowiadania, obrazu, wykresu; 3) wyjaśnienie (pogłębienie) przekazanej prawdy katechizmowej; 4) streszczenie, czyli syntetyczne zebranie treści; 5) zastosowanie, czyli aplikacja prawdy religijnej w życiu. Ruch ten nie do końca spełnił pokładane w nim nadzieje, ponieważ wprowadził pewne zmiany odnośnie do metody wyjaśnianiu tekstów katechizmu (stopnie formalne). Nie nastąpiły jednak znaczące zmiany w odniesieniu do treści katechezy. Trzeba natomiast powiedzieć, że metoda monachijska wiele zmieniła w relacjach pomiędzy nauczycielem, uczniem i wykładanymi treściami. Metoda ta wpisuje się w wielki ruch Nowego Wychowania, który w Niemczech funkcjonował pod nazwą pedagogika reform.

Cesare Silva w tekście *Edukacja religijna we Francji* przybliża procesy sekularyzacyjne w tym kraju. W 1880 roku rozwiązano zakon jezuitów i wiele innych zakonów. Zamknięto setki klasztorów i wypędzono tysiące zakonników i zakonnic. Apogeum konfliktu państwa z Kościołem przypada na rok 1905, kiedy to przyjęto ustawę o rozdziale Kościoła od Państwa. Na państwowych uniwersytetach – a takimi były od 1830 roku wszystkie francuskie uniwersytety – zlikwidowano wydziały teologiczne. Ze szkół usuwano krzyże i wizerunki świętych.

Nieco łagodniejszy przebieg miały procesy sekularyzacyjne we Włoszech. Zjednoczenie Włoch w 1860 roku oznaczało połączenie regionów o odmiennych tradycjach kościelnych i religijnych, ale też politycznych, administracyjnych i kulturowych, dlatego formalne zjednoczenie nie od razu ciągnęło za sobą jedność rzeczywistą. Biskupi nadal grupowali się według regionów. W obliczu silnego oddziaływania liberalizmu katolicyzm utracił status religii państwowej i musiał swoją działalność apostołską prowadzić w oparciu o prawo powszechne. Rozpoczął się proces laicyzacji szkół. Zaraz po zjednoczeniu Włoch uchwalono prawo Casati, na mocy którego Kościół katolicki mógł zakładać instytucje kształcenia na poziomie średnim i wyższym. Przykład takiej instytucji kształcenia prowadzonej przez Kościół prezentuje Cristina Sagliocco w swoim artykule *Ewolucja seminarium diecezjalnego we Włoszech na przełomie XIX i XX wieku: instytucjonalna hybryda świecko-kościelna*. Autorka ukazuje historię seminariów diecezjalnych ze szczególnym uwzględnieniem okresu po zjednoczeniu Włoch. W odniesieniu do seminariów diecezjalnych prawo Casati nie dawało jasnych przepisów, co w konsekwencji prowokowało konflikty z ministerstwem, a także Radą Najwyższą ds. Edukacji. Seminarium podlegały biskupom, a to oznaczało, że były miejscem kształcenia przyszłych kapłanów, choć za opłatą przyjmowano również świecką młodzież. Był to przejaw umiarkowanego liberalizmu.

Jakkolwiek uchwalone w 1867 roku Ustawy antyklerykalne we Włoszech II prawo przeciw zakonom utrudniły działalność starym zakonom, nowe zgromadzenia, zwłaszcza te o charakterze społecznym lub charytatywnym, jak na przykład salezjanie, mogły się rozwijać bez większych przeszkód. Dwa teksty traktują właśnie o tej działalności salezjańskiej. Pierwszy, Stanisława Zimniaka,

Salezianie Księdza Bosko w okresie przemian przemysłowych, kulturowych i religijnych społeczeństwa europejskiego (1870-1914), ukazuje w kontekście przełomu wieków wkład księdza Bosko, założyciela salezjanów, w budowanie nowego oblicza Kościoła w XIX wieku i kontynuację jego dziedzictwa przez jego uczniów w następnym wieku. Autor pokazuje dynamikę rozwoju Zgromadzenia i jego działalności, która przejawiała się w powstawaniu licznych centrów działalności duszpasterskiej i edukacyjnej w całej Europie.

Salezjański wkład w rozwój edukacji religijnej prezentuje również Bogdan Stańkowski w artykule Zasady wychowania religijnego młodzieży w szkołach salezjańskich w Galicji na przełomie XIX i XX w. Autor analizuje wskazaną problematykę na przykładzie centrów kształcenia działających w Galicji. Koncentruje uwagę na opisanu zasad, strategii wychowania religijnego młodzieży w szkołach powstałych w Galicji na początku XX wieku. Podstawą analizy są źródła archiwalne zgromadzone w archiwach salezjańskich, obejmujące okres od 1892 do 1918 roku, a więc od rozpoczęcia działalności edukacyjnej salezjanów w Galicji do zakończenia I wojny światowej.

José Rafael Sáez March w artykule Fra Luis Amigò i jego pedagogika: charyzma celowości i celowość charyzmy przedstawia postać Fra Luisa Amigò i jego pedagogikę jako adekwatną odpowiedź na wyzwania przełomu wieków. Zakładając kongregację tercjarzy kapucynów, dał on wyraz umiejętności uchwycenia i odpowiedniego przepracowania wyzwań społecznych tamtych czasów. Artykuł prezentuje filozofię i metody wychowania brata Luisa Amigo i jego współpracowników oraz wpływ innych instytucji społecznych na nich.

Znaczna część książki poświęcona jest problematyce edukacji religijnej w Rosji. Czytelnik ma możliwość zapoznania się z dyskusją, jaka miała miejsce w Rosji w odniesieniu do koncepcji kształcenia teologicznego. Natalia J. Sukhova w artykule Modele wyższej edukacji teologicznej w Rosji na początku XX wieku: projekty i rzeczywistość prezentuje akty prawne, ustawy, które regulowały funkcjonowanie instytucji kształcenia teologicznego. Przede wszystkim były zaprojektowane i częściowo realizowane szkoły teologiczne czterech typów: 1. Tradycyjne szkoły kościelne. 2. Instytuty teologiczne, przygotowujące kadry do różnych służb kościelnych (nie tylko do kapłaństwa) wymagających wiedzy teologicznej. 3. Wydziały teologiczne na uniwersytetach z różnymi formami podległości władzom uniwersyteckim i kościelnym. 4. Szkoły teologiczno-humanistyczne, które miały kształcić nie tylko w dziedzinie teologii, ale również w innych dyscyplinach związanych z teologią.

Temat seminariów duchownych podejmuje również Vladimir L. Amelchenko w artykule Kształcenie teologiczne w rosyjskim seminarium w drugiej połowie XIX wieku: Smoleńskie Seminarium Duchowne. Autor ukazuje znaczenie ustawy z 1867 roku dla działalności seminariów duchownych w tamtym okresie, przywołując przykład funkcjonowania Smoleńskiego Seminarium Duchownego.

Alexey L. Beglov natomiast w tekście Jeden dzień rosyjskiego seminarzysty. Życie codzienne rosyjskich seminariów w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku w ówczesnych pamiętnikach dokonuje rekonstrukcji życia codziennego rosyjskich seminarzystów w oparciu o pamiętnik M.G. Pomialowskiego *Очерки бурсы* [Oczerki bursy] „Szkice bursy”. Pamiętnik, jako źródło wiedzy o życiu codziennym seminarzystów, ma tym większą wartość, że powstał kilka lat po studiach autora w Petersburskim Seminarium Duchownym (w 1862-63), a więc na świeżo opowiada o ich życiu. Pomialowski poddaje krytyce porządki panujące w seminarium, szczególnie warunki sanitarno-bytowe („potrzeby czystości nie odczuwali ani podwładni, ani przełożeni”, nieporządek w sypialniach, brak mebli, powodujący składanie odzieży dziennej pod poduszką albo na podłodze, słabe oświetlenie itp.), kulturę osobistą seminarzystów (chodzili nieuczesanymi, nieogolonymi, nie kłaniali się nauczycielom spotkanym w mieście), rozliczne zakazy, zwłaszcza dotyczące opuszczania seminarium, punktowy system oceniania zachowania (ocena 1-3 praktycznie oznaczała pozbawienie praw. Z taką oceną nie przyjmowano ani do pracy w oświacie, ani na stanowiskach urzędników państwowych).

Tatiana A. Krasnitskaya (Edukacja kościelna i szkolna w Rosji na przełomie XIX i XX wieku) w oparciu o źródła archiwalne i biblioteczne dokonuje próby rekonstrukcji dość złożonego systemu kościelno-szkolnego kształcenia w okresie przedrewolucyjnym. Autorka wskazuje na rolę kształcąca i wychowawczą szkół cerkiewnych, ich znaczenie dla zmniejszania analfabetyzmu w Rosji, a także dla podstaw moralności prawosławnej.

Nadieżda A. Bieliakova (*Kobiety i edukacja kościelna w Imperium Rosyjskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*) zapoznaje czytelnika z ciekawym zjawiskiem w historii edukacji religijnej w Rosji, jakim było powstawanie w XIX wieku instytucji kształcenia kobiet. Powstanie systemu podstawowego kształcenia kobiet należy rozpatrywać w kontekście sytuacji wewnątrzkościelnej, szczególnie zaś kwestii kobiecej posługi w Kościele i jej instytucjonalizacji. Wykształcone żony duchownych czy niezamężne córki stały się znaczącym zjawiskiem w społecznej historii Rosji. Absolwentki diecezjalnych szkół stały się kręgosłupem kadry pedagogicznej kraju zarówno przed rewolucją, jak i po niej. Nowa władza wykorzystywała te nauczycielki do szybkiej likwidacji analfabetyzmu, ale jednocześnie były one nosicielkami „starej” kultury i tradycji religijnej, dzięki której osłabiany był ateistyczny pochód.

Artykuł Iriny Paert *Szkoły prawosławne w prowincjach bałtyckich (1840-1914): Problemy tożsamości religijnej i etnicznej* prezentuje ciekawy problem historii szkół prawosławnych i ich związku z masowymi przejściami z luteranizmu na prawosławie (ponad sto tysięcy) estońskich i łotewskich chrześcijan w latach czterdziestych XIX wieku. Co ciekawe, konwersje te, w odróżnieniu od unickich czy staroobrzędowców, które dokonywane były metodami administracyjnymi, dokonywały się spontanicznie i były wynikiem bardziej utopijnych nadziei na rozwiązanie kwestii agrarnej niż religijnymi poszukiwaniami. Zjawisko to doprowadziło do zbudowania kościołów i szkół dla prawosławnych Łotyszy i Estończyków.

Specyficzny kontekst edukacji religijnej w Polsce prezentuje Wit Pasierbek w artykule *Pomysły na edukację religijną w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*. Autor wskazuje na próby tworzenia polskiej niezależnej myśli pedagogicznej, a także edukacji w czasach funkcjonowania narodu polskiego pod zaborami. Nie było to łatwe, ponieważ poszczególni zaborcy narzucali własne systemy kształcenia i likwidowali wszelkie przejawy budowania systemu edukacyjnego, który gwarantowałby narodową autonomię. W podtrzymaniu polskiego ducha bardzo ważną rolę odegrał Kościół, aktywnie działając na trzech polach: rodzina, parafia wraz z różnymi bractwami i towarzystwami, a także szkoła.

Przykład oddziaływania Kościoła poprzez organizacje i stowarzyszenia prezentuje Janusz Mółka w artykule *Rola Akademickich Sodalicji Mariańskich w rozwoju osobowości na przełomie XIX i XX wieku w Polsce*. Autor przedstawia historię sodalicji mariańskich w Polsce związaną z zakonem jezuitów, ale przede wszystkim ich działalność, która była skoncentrowana na rozwoju osobowości, religijności, która motywowała do pracy nad sobą i do angażowania się w życie społeczne, w pracę na rzecz ojczyzny.

Książkę zamyka tekst Jana M. Sevastyanova *System edukacji u staroobrzędowców na przełomie XIX i XX wieku*, w którym autor ukazuje kształcenie u staroobrzędowców jako przeciwwagę dla istniejącego państwowego i synodalnego systemu kształcenia i jako efekt alternatywnego pojmowania roli wykształcenia i religijności w społeczeństwie. Rezultatem ich działalności było stworzenie sieci szkół podstawowych, seminariów, Instytutu Teologii, a także programów i planów dalszego rozwoju systemu kształcenia.

Książka, choć nie wyczerpuje szerokiej, wieloaspektowej problematyki edukacji religijnej w Europie pod koniec XIX i na początku XX wieku, daje obraz wydarzeń, kontekstów, praktyk tamtego okresu, które mogą inspirować do dalszych poszukiwań badawczych w tym obszarze.

Anna Królikowska
Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu
DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2018.3.25>